

Déri Balázs — Földváry Miklós István

Nagyhét és húsvét a „nesztoriánusoknál” 2007-ben

Rádiós beszélgetés a keleti szír egyházzal és liturgiájáról

A Bartók Rádió (MR 3) Beszélgetések az egyházzenéről című sorozatában (szerkesztő: Papp Márta) 2007. október 7-én elhangzott műsor szerkesztett változata.

Földváry Miklós István: Köszöntöm hallgatóinkat. Kivételesen most Déri Balázs, a szokott műsorvezető helyett én leszek a kérdező, aki az elmúlt években a kopt, a szír és más keleti liturgiákkal kapcsolatos gyűjtőútjain rendszeresen útitársa és itt, a rádióban beszélgetőpartnere voltam. Balázs, ebben az évben nagyhéten, illetve húsvétkor keleti szíreknél voltál. Kik ők, honnan erednek?

Déri Balázs: Egész pontosan Szíria csücskében, az iraki-török határvidéken, Jezirának (ejtsd: dzsezira), a „Szigetnek”, ennek a Mezopotámiához tartozó, termékeny vidéknek a központjában, Hassakeh-ban (ejtsd: haszake) voltam. Jelenleg itt nagyrészt arabok között él egy huszonegynéhány ezres nesztoriánus közösség. A keleti szír rítusúak (nesztoriánusok és káldok) létszáma ma az egész világon összesen négy és félmillió, tehát ebből huszonötezer ember már egy jellegzetes közösséget képvisel, ráadásul közel a régi területükhöz.

F. M.: Mit jelent az, hogy „nesztoriánus”?

D. B.: Hát azért mondtam, hogy rákérdezhess. Valójában tiszteletlenség azt mondani, hogy „nesztoriánus egyház”.

F. M.: Úgy hívják magukat, hogy „asszír egyház”.

D. B.: Ők Szíriában leginkább úgy nevezik magukat, hogy asszírok, megkülönböztetésül a (jakobita) szírektől, s persze más szót használnak a szírré mint „szíriai állampolgárra” (bármilyen vallású). Az egyház hivatalos neve: Kelet Szent Apostoli Katolikus Asszír Egyháza. Aztán egyes egyháztesteket másképpen is neveznek: pl. Indiában a Káldeus Szír Egyház elnevezés dívik, de általában asszíroknak nevezük őket. Ez az önazonosságuk miatt is fontos.

F. M.: Tehát jelent ez valamiféle folytonosságtudatot az ókori Asszíriával is.

D. B.: Igen. Nagyon fontos ma identitásukban az Asszíriával való folytonosság hangsúlyozása.

F. M.: Térjünk akkor erre vissza később! Most mondd el, ha nem is szabad használni ezt a jelzőt, miből származik a „nesztoriánus” megnevezés?

D. B.: Nestoriosz Konstantinápoly pátriárkája volt, és a krisztológiai vitákban egy sajátos, később heretikusnak ítélt nézetet képviselt. A 431-es Efezusi

Zsinat elítélte tanait — őszintén szólva Alexandriai Cirillre nem a legszebb emlékekkel gondolnak vissza a keleti szírek.

F. M.: Ő volt az orthodox ellenfél.

D. B.: Úgy hírlík, szándékosan félreértelmezte a nestoriosi véleményeket.

F. M.: Mi volt ezeknek a lényege?

D. B.: A lényegük az, hogy el kell választani Krisztus személyiségével és működésével kapcsolatban a személyt és a lényegét.

F. M.: Tehát ez a vélemény az emberi és az isteni természet szigorú szétválasztását jelentette.

D. B.: Igen, de valójában azt mondják a keleti szír hívők, ahogy a VII. század elején Nagy Babai megfogalmazta, hogy két lényeg keveredetlenül, de örökkön örökké egyesülve van az egy krisztusi személyben. Ez a megfogalmazás az, amelyet ők valóban vallanak, és amellyel a közelmúltban folytatott teológiai egyeztetéseken alapvetően a katolikus Egyház is egyet tudott érteni.

F. M.: A Kálcedóni Zsinat azt nyilatkoztatta ki, hogy a két természet szétválaszthatatlan — valószínűleg a szétválaszthatóság lett volna Nestorios állítólagos tévtanítása, s ezt az ellentétet oldják föl azzal, hogy a két természet folytonos és egyidejű jelenléte mintegy elég bizonyíték arra, hogy ők is vallják a szétválaszthatatlanságot.

D. B.: Mindenesetre a jelenlegi asszír egyház egyáltalán nem érzi magát heretikusnak, és véleményem szerint nem is az. Megjegyzem, hogy 2001-ben éppen a jelenlegi pápa, még Ratzinger bíborosként, deklarálta, hogy katolikusok is áldozhatnak ebben az egyházban. (Itt persze egy másik teológiai kérdést kellett tisztázni, ugyanis a keleti szíreknél leginkább használt Addai és Mari liturgiájában, a kánonban, hiányoznak Jézusnak az Oltáriszentséget alapító szavai.) Hassakeh-ban nincsen római katolikus templom, de bár szír és görög katolikus van, csak nagyon nehezen tudtam volna megoldani, hogy misére átmenjek, áldozni. Őszintén szólva, nem is lett volna korrekt a vendéglátóimmal. Ők nem vizsgálják, melyik keresztény felekezethez tartozik, aki részt vesz a misén — ilyen szempontból, hogy úgy mondjam, lazák, vagy helyesebben befogadóak. Azt mondják, a rituális előírásokat teljesíteni kell, tehát szigorúan böjtölni kell előtte, nem csak egy órát, nem csak félórásckát, nem csak így-úgy, hanem a legszigorúbban, ez az egyetlen dolog, amit megkövetelnek, és azt, hogy az ő módjukon vegye valaki a szent színeket.

F. M.: Az áldozással kapcsolatban náluk figyelhető meg a kézbeáldozásnak egy ókori gyakorlata.

D. B.: Ókori, de igen nagy különbség van a II. Vatikáni Zsinat után elterjesztett gyakorlathoz képest. Az első misén, amikor még nem tudtam, hogy áldozhatok náluk — ezt a püspök utána mondta meg nekem, kérdezve, hogy miért nem áldoztam; ha szükséges, szívesen meggyóntat—, szégyenszemre nem figyeltem meg pontosan az áldozás módját, pedig videóztam is. Vagy éppen azért... A következő alkalommal tehát kimentem, és —ugyan én ezt nem szoktam, a római katolikus Egyházban mindig a nyelvre áldoztatáshoz

ragaszkodom—, nyújtottam a kezemet, ahogy itt szokásos. Erre az idős pap, a püspök édesapja rácsapott: tessék keresztbe rakni a kezet! Tehát nagyon fontos dolog, hogy a két tenyeret homorú módon egymásra rakják, a keresztet jelképezi ez a forma.

F. M.: Ezt, ha jól emlékszem, maga Alexandriai Cirill írja, őrá hivatkozva vezették be ezt újabban a római gyakorlatban is.

D. B.: De a Szent Testet nem a kezével teszi az ember a szájába, hanem mintegy ki kell hörpinteni! Ezután következik a másik szín alatt való áldozás. Minden felnőtt ember, aki már ihat bort, a Szent Vérből is iszik egy közös helyből, természetesen. Mivel az orthodox gyakorlatnak megfelelően a kisgyermekeket ők is megáldoztatják, sőt a kereszteléskor már az első áldozásban is részesül a keleti szír hívő, a karon ülő gyerekek is áldoztak. Egészen kicsi gyerekeknek, akik már biztosan nem köpik ki a szent jegyeket, a szájába egy egészen kicsi falatnyi kelesztett kenyeret rakott a pap. De bort nem kaptak. (Megjegyzem, ebben az egyházban a szent kovász, *melka*, a hét szentség egyike; a másik hat: kereszttség, eucharisztia —*qorban*—, szent kenet, papság, gyónás, és szintén sajátos ebben az egyházban „a kereszt jele”.)

F. M.: Visszatérve a közösség meghatározására, más néven keleti szírnek is szokták őket hívni. Mit jelent ez a nyugati szírekhez képest?

D. B.: Ez a megnevezés alapvetően visszamegy arra a politikai különbségre, hogy az adott szír népesség Bizánchoz tartozott-e, vagy pedig a Párthus, illetve a Szeleukida Birodalomban, tehát iráni fennhatóság alatt éltek-e. A szírek, vagy régebbi nevükön az arameusok közül —hiszen az arameus nyelvnek bizonyos változatát beszélték a szírek, s azt beszélnek manapság is— a bizánci birodalom kötelékében maradtak más dialektust beszéltek és beszélnek, s más dialektust az ókori és középkori Iránban élő szírek és utódaik, bárhová vetődtek. A legjellegzetesebb dolog az „á”, illetve „ó” hangzók különbsége. A nyugati azt mondja, hogy *slómó*, békesség, a keleti szír meg, hogy *slámá*. Köszönéskor is, például.

F. M.: A héber askená-zsefárdi kiejtéskülönbséghez hasonlít ...

D. B.: ... egyébként is a héber és az arameus vagy szír igen közel áll egymáshoz. A szefárd ejtés á-zik, az askenázi ejtés, így a magyarországi hagyományos zsidó, vagy galíciai (pólisi) ejtés ó-zik. Hassakeh-ban a jakobita katedrálisban az ó-zó ejtést hallottam, a keleti szír katedrálisban az á-zót.

F. M.: Összefoglalva: egyfelől politikai különbségről volt szó, a nyugati szír közösség jóval tovább maradt meg a Bizánci Birodalom kötelékében, míg a keletiek ezen kívül rekedtek, másrészt pedig vallási különbségről. Míg a nyugati szír kereszténység a monofizita skizmával, tehát a Kalcedóni Zsinat után vált külön a bizánci és római orthodoxiától, addig a keleti szírek már eggyel korábban, az Efezusi Zsinat alkalmával kiváltak. Ebben az értelemben ők azok az apostoli eredetű közösségek közül, akik a legkorábbi múltra tekintenek vissza, s akik a legkorábban kerültek az ún. nyugati kereszténység határain kí-

vülre. Ez két szempontból is érdekes. Egyrészt egy, a görög-latin hagyományon kívül eső magaskultúra keresztény változata, másrészt a korán izolálódott rítusok kiemelkedő forrásértéke miatt. Angol liturgiátörténeti könyvek, főleg régebbiek, úgy is nevezik ezt a liturgiát, hogy perzsa rítus. Te, mint egykori iránisztika szakos, mennyiben találsz párhuzamokat a perzsa lelkület, kultúra, és a keleti szírek gyakorlata, hagyománya között?

D. B.: Nekem a perzsa vallás és etika mindig világos törésvonalai révén volt a legjellegzetesebb. A dualizmus valamilyen formája —tehát két, majd nem azonos erejű princípium tételezése— már a Zarathustra-vallást jellemezte, és ez egy szigorú erkölcsi választás hangsúlyozását jelentette a mindennapi gyakorlatban. Az ember vagy a Jó, vagy a Rossz oldalán áll. Nem azt mondom, mintha a nesztoriánusok kétistenhívők, dualisták lennének — bizony, ez a vád érte őket a kettős lényeg dolga miatt. Ez nem igaz. Viszont mindenképpen jellemzőek rájuk bizonyos szimbólumok. A szárnyas nap szimbóluma más kultúrákban is hasonló, de Ahura Mazda jellegzetes ábrázolása volt. S nagyon egyszerű, alapvető gesztusok és zenei mozzanatok együttese jellemző a keleti szír rítusra és énekekre. Történetileg a kettőnek semmi köze egymáshoz, de a világos, áttekinthető szerkezet a perzsa kultúrára is jellemző.

F. M.: A néprajzi kutatások, és szinte minden egyéb kutatás, amelyik élő közösségekkel (is) dolgozik, tud afféle zárványokról, mint amilyenek például a régi protestáns közösségek Amerikában, és hasonló jelenségeket tapasztalunk kicsiben, amikor például Szentendrén ismerkedünk meg a szerb liturgiával, amelyik ma már egy sokkal modernizáltabb alakban él a mai Szerbia területén. Ugyanúgy Bécsben a nyugati szír rítus, mint későbbi tapasztalatainkból kiderült, jóval hagyományosabb, mint a Közel-Keleten. Érzékelhető-e valami hasonló a keleti szírekkel kapcsolatban? Hiszen az ember kutatóként azt föltételezné, hogy akik már az Efezusi Zsinat idején mintegy kívül kerültek a nyugati kereszténység kulturális mozgásain és nem érte őket olyan befolyás, amely jelentősen alakíthatta volna a hagyományaikat, olyan elemeket őriztek meg, amelyek a háromszázas évekre voltak jellemzők.

D. B.: Érte is őket, meg nem is. Nem érte őket, mert a korai elkülönülés miatt az egész egyház zárványt jelentett. Ma Perzsiában, Iránban összesen három közösségük van, egy az Urmia-tónál és kettő Teheránban. Tehát ahol a legelterjedtebb volt ez a rítus, az iszlám terjeszkedése folytán gyakorlatilag kikapott. A Szasszanida Birodalomban viszonylag jó helyzete volt a keresztényeknek, de azután, az iszlám terjeszkedése során, végveszélybe kerültek jó néhány területen. Bagdad mint kulturális központ kivétel volt: itt nagyon is foglalkoztatták a szíreket, elsősorban a görögtudásuk miatt. Itt történt meg az a beláthatatlan jelentőségű kulturális csere, amelynek során a görög filozófiai és más tudományok műveit lefordították a szíren keresztül arabra.

F. M.: Így jutottak el nyugatra is ...

D. B.: Bizony, újabb érdekes közvetítéssel: zsidó tudósok voltak a fordítók, arabról latinra. Így ismerte meg a nyugati, latin világ Aristoteléstől kezdve

a görög filozófia számos eredeti művét — mivel a fordítások általában igen pontosak voltak. A keleti szír kereszténység dél felé, a mai Irak déli része felé is terjeszkedett, és még inkább kelet felé. Kereskedők vitték a nesztorianus hitet Közép-Ázsiába. Látjuk még a mongol udvar leírásában, Rubruknál, hogy akkoriban a nesztorianizmus, a római katolicizmus, és persze a bennszülött vallások, például a buddhizmus versengtek egymással. Messzire eljutott hát a nesztorianusság, ez történeti tény, így én is „bedőltem” egy újabb keletű hírnék. Interneten azt olvastam, hogy valamikor 2003-ban Kínában fölfedeztek egy nesztorianus közösséget, amely nem is tudott arról, hogy mi van a világban, ők négyszáz éven keresztül megtartották a hitüket anélkül, hogy keresztény pap, nemhogy püspök vagy pátriárka eljuthatott volna hozzájuk. Aztán kiderült, hogy az egész hírlapírói kacsza volt. Mindenesetre elég soká, tehát a XVI–XVII. században még biztosan vannak nyomai a nesztorianus vallásnak Belső-Ázsiában, sőt Kínában is.

F. M.: Így ennek a kacsának a lényegi üzenete azért hiteles, mert hosszú időn keresztül, amíg voltak esélyei Belső-Ázsiában a kereszténységnek, addig a nesztorianizmus, a „perzsa rítusú” kereszténység volt az, amelyet ebben az irányban illett volna elterjeszteni.

D. B.: Igen. Tehát más értelemben mégsem maradt zárványszerű, például a kora újkorban nagyon is érintkezett a latin kereszténységgel. Tudniillik a XVI. századtól megkezdődtek az uniós törekvések. A moszuli unió ugyan nem volt nagyon sikeres, viszont a XVII. században egy sokkal sikeresebb unió következett be: a diyarbakiri pátriárka vezetésével, egy egészen kis csoportot leszámítva, mindenki a római pápa fennhatósága alá került, unitus lett.

F. M.: Nem is említettük eddig, hogy a keleti szírek többsége az ún. káld rítust követi, tehát katolikus.

D. B.: Némi túlzással azt szokták mondani, hogy a mai káld rítusúak, más oldalról meg a mai asszír rítusúak közül mindenki volt egyszer katolikus: ha most nem, akkor a XVII. században... Hosszú és nagyon bonyolult történet. Akik most káldeusok, azok sokáig függetlenek, „asszírok” voltak, akik most viszont a független asszír egyházhoz tartoznak, azok nagyrészt katolikusok is voltak. A XVII–XVIII. században. Azonban úgy tűnik, hogy a katolikus vallással, illetve a katolikus rítussal való érintkezés mindenképpen nyomot hagyott a gyakorlatukon, s talán a tanításukon is. Például az első ilyen dolog, amit az ember lát, a papok viselete. Szabályos, latin reverenda.

F. M.: A nyugati szíreknél is így van.

D. B.: Igen, aztán ott van a jellegzetes kollaré. Ami nagyon más, az a püspök liturgián kívüli ünnepi viselete. Az pompás. Bordó-piros sújtásos a palást, és a kalap három fekete hurkából áll, a teteje pedig olyan bordó, mint az a bizonyos sújtás a paláston. Igen jól állt azon a fiatal püspökön, aki Hassakeh és környéke közösségét vezeti. Mar Aprem Natniel negyvenegynéhány éves, de már hét éve püspök — igen fess ember, a mozgásában, a kultúrához való hozzáállásában általában, az ismereteiben is nagyon nyugatias.

F. M.: Amerikában tanult?

D. B.: Ahogy szokás. Tudniillik a XX. század harmincas éveitől kezdve a nesztoriánus kereszténység súlypontja áthelyeződött Amerikába. Akkori pátriárkájuk vezetésével igen sokan elhagyták ősi földjüket. Chicago környékén és Kaliforniában élnek a legszámosabb közösségek.

F. M.: Ezek a mai napig léteznek.

D. B.: A mai napig. Ott székel a pátriárka: IV. Mar Dinkha is. Hogy mennyire amerikanizálódnak el? Számíthatunk arra, hogy nagyon erősen. Ezért is fontos, ahol én voltam Szíriában, ez a zárvány.

F. M.: Azt akartam még megkérdezni, hogy miben találtad meg a katolikusokkal való állandó kapcsolat nyomait.

D. B.: Abban, ahogy a pap beszélt a katolikus Egyházzal. A legtermészetesebb neki, hogy én mint katolikus hívő hozzá közelálló vagyok, kulturálisan és lelkiségben is. Amikor tehettem, a neten lógtam — jellemző, hogy egy templomba nem nagyon járó, Irakból nemrégiben menekült keleti szír család működtette az egyetlen általam fölfedezett internetkávézót —, várva a pápai motu propriót, leveleztem, neked is írtam a beszámolókat. Nos hát, a püspök pontosan informálva volt a tradicionalizmus kérdéseiről ...

F. M.: És itt akkor nemcsak a keresztény szolidaritás tartja őket össze, hanem olyanfajta magatartás, amelynek következtében bizonyos értelemben nyugatosabbak, mint a bizánci, illetve a nyugati szír, vagy a kopt egyházak közösségei — hiába ők a legkeletibbek és ők szakadtak el a legkorábban.

D. B.: A kapcsolataikat is elsősorban nem a többi szír kereszténnyel, mondjuk a jakobitákkal, a maronitákkal vagy esetleg az örményekkel keresik, hanem a katolikusokkal.

F. M.: Méghozzá a latin római katolikusokkal.

D. B.: Igen. Például ez a fiatal püspök Chicagóban járt teológiára, az ottani római katolikus szemináriumba, és nem Damaszkuszba, a jakobita szemináriumba. Sokkal erősebbek a kapcsolataik a katolikus Egyházzal.

F. M.: Mindez hogy befolyásolja a liturgikus gyakorlatukat? Éppen a korábbi beszélgetéseink egyikében számoltunk be arról, hogy —amint sajnos eddig látni lehetett, s ez a káldokra, tehát az ő katolikus megfelelőjükre is igaz— a Rómával való unió kártékonyan befolyásolja a keleti liturgikus hagyományokat és gyakorlatot.

D. B.: Viszont őket már nem, mert tudatosak. Vigyáznak a saját liturgiájukra. Én ilyen bámulatos tudatosságot nem találtam sehol máshol. Elvlasztják, mi az, ami hagyományos, azt is tudják, hogy ez vagy az régen megvolt, de ma már nincsen. Például a órák közül ma már csak hármat ünnepelnek meg, nincsen szerzetesség, ezért a hét órát nem tudják megtartani sem falusi, sem pedig városi körülmények között. De tudnak róla, hogy volt.

F. M.: Arról is meséltél, hogy a püspök tudatosan átvesz bizonyos látványos és nagy tömegeket vonzó szertartásokat a többi keleti felekezettől.

D. B.: Még majd elmondom, hogy is kerültek ide, ebbe az enklávéba, Szíriába. Mindenesetre, mint mondtam, Hassakeh környékén, a Khabur folyó mellett, húszegynéhány faluban és aztán Tell Tamar városban döntő módon keleti szírek élnek. Természetesen Hassakeh-ban, a nagyvárosban csak kisebbséget alkotnak, ott kb. 2–3000 asszír él. Jóval számosabb, véleményem szerint talán tízezres közösség is lehet a jakobitáké, hatalmas templommal, hatalmas, régebbi iskola (vagy iskolák?) mellett modern komplexummal, az óvodától kezdve a középiskoláig — most már az egyetem épületét építik. Az örömenység mindkét ága is megtalálható, meg görög katolikusok, szír katolikusok, mint a kedvenc lepényesem, s egy kis káld közösség is. Tehát eléggé népes a kereszténység. Mármost az történt, hogy szerettem volna elmenni valamelyik falusi templomba, de azt mondták diákonus barátaim, (megjegyzem: kevés diákonus van, ez is egy jellegzetes különbség a jakobitákkal összevetve): minek akarsz te vidékre menni, azok a vidéki papok nagyon egyszerűek, nem is tudnak semmi mást, csak imádkozni. Nincsen se lábmosás, se koporsó-körbehordozás, se semmi egyéb. Mindent elhisz az ember, s aztán nagycsütörtökön a lábmosás szertartásán döbbenet láttam, hogy az bizony teljesen járulékos valami. Szabályosan elvégezték a kánoni órákat, aztán kiült tizenkét kisfiú (egy focicsapat egyébként, mint kiderült), levetették az edzőcipőjüket, és a püspök megmosta az egyik lábukat. Közben —mert itt is volt már ifjúsági kórus—, szintetizátorkísérettel valami negédes borzalmakat énekeltek. Amelyeket Libanontól kezdve mindenütt énekelnek templomban, néznek a tévében és hallgatnak magnókról, vagyis most már CD-ről. A lábmosás rítusa távol állt a nyugati szíreknél látottaktól, nem hívta be a pap, a püspök a „tanítványokat” név szerint, Péteren kezdve, nem volt semmiféle liturgia ...

F. M.: Mécses a kezükben?

D. B.: Nem volt semmi a kezükben. Bejött a tizenkét gyerek, két részre osztva, és megilletődve leültek, és az egyik lábukat megmosta a püspök. Kész. Én csak néztem magamban, hogy mi is volt ez. Aztán másnap hasonlótl figyeltem meg a koporsó körbehordozásánál. Azt sem kísérte semmiféle különös rítus, és liturgikus ének sem. Nem így volt ez a jakobitáknál.

F. M.: A jakobitáknál először a keresztet mutatják föl a négy égtáj felé, sajátos dallammal és szövegekkel kísérve, és utána ezt a keresztet hordozzák körül koporsó formájában. Itt ez négy égtáj felé való fölmutatás megtörtént?

D. B.: Nem, nem. Csak a látványelem maradt meg: körmenet formájában többször is körbehordozták a koporsót a templomban, elég nagy betonkatedrális ez is, végül pedig a bejárat fölé fölakasztották, és mindenki átment a koporsó alatt. Mintegy a vér alatt, átment és megérintette.

F. M.: Ahogy tudjuk, már Bécsben elmondták a nyugati szírek, ez valamiféle apotropaikus, bajelhárító szertartás, állítólag még a muszlimok is járnak rá, és különösen a termékenység elősegítésére használják.

D. B.: Na, itt nem láttam muszlimokat, be sem fértek volna, mert ez a katedrális szűknek bizonyult a rengeteg, de rengeteg asszír kereszténynek. Be

sem fértek a templomba, körül, a templom környékén, az udvarban sok százan álltak, és hallgatták-nézték, persze csak ezt a részt ...

F. M.: Vonatkozik ez a fő szertartásaikra. A felvételeiden úgy láttam, hogy az éjszakai zsolozsmákat ugyanúgy, mint az aleppói beszélgetésben említettük, csak néhány ember végezte.

D. B.: Hogyne, nagyon-nagyon kevesen, köztük egy-két kisgyerek például, a diakonus unokái.

F. M.: A kisgyerekek bevonása itt is szokásos?

D. B.: Nem, sajnos nem, csak hallgatókként ültek ott. Ez is egy nagyon-nagyon fontos különbség, úgy tűnik, sehol a keleti szír rítusban a gyerekek bevonása nem olyan mély, mint a jakobita egyházban. De még nem mondtam el a végét... Minden alkalommal, amikor volt ideje a püspöknek, megbeszéltük, hogy mi is történt a liturgián. Megkérdeztem tőle, hogy mondja már, hogy is van, nekem valami gyanús ezzel a lábmosással, meg a koporsó körbehordozással. Nem úgy tűnik, mintha valóban keleti szír gyakorlat lenne. Elnevette magát, s azt mondta, nagyon helyesen vettem észre: nem nesztoriánus, nem keleti szír gyakorlat, csak azért vezették be mostanában, mert annyira látványos, hogy a hívek elmennének a jakobitákhoz.

F. M.: Ő vezette be?

D. B.: Igen, néhány éves gyakorlat, de hát, már a tévében is mutatják Rómából meg a jakobitáktól. A szír tévé ilyenkor közvetíti a különféle eseményeket, sőt az iraki tévé is, ott is több adás van már, hivatalos állami adás is. Ez jelentős fejlemény: nem csak Kurdisztánban, hanem Bagdadban is látható volt a keleti szír rítusú istentisztelet. (Mi itthon mindig csak a borzalmakról értesülünk. A békés fejlődésről soha ...) Ez olyan látványelem, amely nem árt, nem használ, úgy gondolta a püspök, hogy a hívei megnyerésére mindenképpen be kell vetni. Aztán azt mondta, maradjak húsvéthétfőre, mert akkor egy olyan dolog lesz, ami csak náluk van. És igaza lett.

F. M.: Ez volt a paradicsomkert megnyitásának szertartása.

D. B.: Ez úgy történt, hogy a húsvéthétfői reggeli mise szabályosan lezajlott, egészen az átváltoztatásig. A szent színek már készen álltak, és áldozás előtt egy nagyon érdekes szertartás zajlott le, amely engem leginkább a zsinagógai rítus mázskirjára emlékeztetett. A halottakról való megemlékezésre. A pap fölolvasta az abban az évben elhunytak és a korábban elhunytak neveit, akikről a különféle családok megemlékeztek. Nagyon-nagyon érezhető volt a megindultság, szomorúság, de ez a különleges pap nagyon tárgyilagosan tudta fölolvadni a neveket, és nem tört el a mécses. Én egyébként vártam, hogy ez is megtörténik. Azután a szentélyben egy hosszú-hosszú rudat hoztak elő. Be volt vonva sárga és piros papírcsíkokkal, és erre a hosszú rúdra fölérősítették a gyertyákat, A gyertyát egyébként a keleti szír egyházban úgy öntik, hogy egy hosszú és vastag bélre egészen vékonyan rakják csak a viaszt, és ezt fölterkerik egy szelence vagy ládika formájára. Ezt használják az evangélium olvasáskor is, a miséken vagy a zsolozsmahórákban. Folyamatosan tekerik le a gyer-

tyát. Ilyen hosszú, letekerhető gyertyából vettek darabokat, és ráerősítették a rúdra, úgy nézett ki az egész, mint egy fa, és akkor az idős pap, a fiatal püspök édesapja, sokgyerekes ember, aki itt volt parókus és még most is kisegíti a fiát, fogta a vállán ezt a hosszú rudat, a nép között, a hajóban meg ott állt egy idős diákonus. Ez a két aranyos ember, akik minden reggel öt órakor elvégzik a közösség nevében a zsolozsmát, öttől kb. fél nyolcig, nagyon jó barátok. Évtizedek óta minden reggel találkoznak, ez valami különleges lelki közösség. Két szemérmes emberről van szó, legalábbis szinte szó nélkül kezdik és fejezik be a hosszú hajnali imát. Ráhelyezték a vállukra ezt a hosszú rudat, és elkezdtek énekelni egy csodálatosan szép, sokstrófás éneket. A szövegét már tudtam előre: a jobb latorról volt szó, akinek Jézus megígérte, hogy „még ma” vele lesz a paradicsomban. Be akart hát menni a paradicsomba, amit úgy érzékeltetett, hogy a vállán lévő rúddal megtolta a szentélyben levő papot, aki a kérubot jelképezte.

F. M.: Aki a paradicsomkert kapuját állja el a kétélű pallossal ...

D. B.: Az égő gyertyák jelképezték a lángpallost. Tehát be akarta tolni a kérubot azzal, hogy be akar menni a mennybe. Erre a pap kitolta. Jó negyedórán keresztül ment ez a játék, humoros volt valóban, nem volt egyáltalán szegény nevetni, néha jobban is megtaszították egymást. Egy versszakot mondott az egyik, egy másikat a másik, csak taszigálták egymást, aztán megálltak. Mindenki elment a szentély előtt, és ezzel a hosszú rúddal, kicsit játékosan, de mégis a föloldozást jelképezve minden hívőnek a fejére rávert az idős pap. Természetesen én is odaálltam, és három hatalmasat kaptam a fejemre: ezen a közösség igencsak nevetett. Szeretettel, hiszen befogadtak: életemben soha nem történt meg, hogy ennyien meghívtak volna (böjtidőn...), majd szétszedtek, azon vitakoztak, veszekedtek, hogy hova menjek reggelire, aztán ebédre és vacsorára. Mondtam nekik, hogy böjtlőni jöttem ide. Őket az nem érdekli, majd böjtös ételt fogok kapni, de menjek el ide-oda, meg amoda, mindenhova el kellett mennem. A fejbeverés után folytatódott a huzavona. Egy ponton az idős diákonus a ruhájából előkapott egy keresztet, fölnyújtotta jó magasra, ettől a kérub megijedt, eldobta a kardot, kialudtak a gyertyák a „lángpalloson”, s bemehetett a lator. Gyönyörűségesen szép jelképes liturgikus játék volt. S tudták, hogy jellegzetesen keleti szíri liturgikus vonás.

F. M.: Nagyon szép párhuzamai vannak, hiszen a paradicsomkert elzárása a keresztfa által szakad meg, ahogyan a Jelenések könyvében is szerepel. És például a híres szentviktori szekvenciában, a *Mundi renovatio*-ban a zárósor ugyanerről szól, hogy a húsvét hatására a kérub a lángpallost, amelyet tartott és amellyel elzárta a paradicsomot, majd elereszti. Érdekes, hogy ez is éppen hétfőn szólal meg először, legalábbis a régi magyar hagyomány szerint.

D. B.: A tudatosságukra jellemző, hogy a mai templomépítészetükről is pontosan tudják, hogy már a jellegzetesen katolikus formákat követi. Például az idős pap —egyébként művelt, de nem egyetemet végzett ember, mint a fia—, sokat olvasott a keleti szíri egyház történetéről. S amikor megkérdeztem tőle,

hogy ez a templom, amelyik fölépítésében gyakorlatilag római katolikus, miért ilyen, vajon mindig így volt-e, azt mondta, hogy nem, ezen a vidéken csak néhány évtizede laknak, és átvették a már itt, a jakobita egyházban is követett templomépítészeti formákat. Régebben tagoltabb volt a tér, legalább hármastagolású, de most olyan mint bármelyik barokk templom.

F. M.: Szentélyfüggönyt sem használnak?

D. B.: Nem használnak annyiszor függönyt, pontosabban az oltárnak nincsen külön függönye, de egyébként használnak.

F. M.: Mikor húzzák el, illetve be?

D. B.: Nagyjából akkor húzzák el, amikor a jakobita rítusban is. Az előkészületi liturgia zárt függönyök mögött történik. Azon a pap és az asszisztencia vesz részt. Természetesen összehúzzák a függönyt az átváltoztatáskor és a papság (beleértve a diákonusokat is) kommúniójakor. Egyébként nyitva van. Ez nagyjából olyan, mint a jakobita egyházban, de bár építhettek volna külön oltárt, külön kis cibóriumot és hozzá külön függönyt, ez nincsen.

F. M.: És megemelt oltárt használnak?

D. B.: Igen, a szentélyrész is lépcsősen van kiképezve, s ezt ki is használják. Nem tudom, régóta-e. Mindenesetre most, ebben az időszakban a misékben három olvasmány volt, s mindháromat másik lépcsőről olvasták. Tudunk arról, hogy négy vagy öt olvasmány is van alkalmanként, de most három volt ...

F. M.: Hadd vágjak közbe magyarázatképpen: a jakobita nagyhéten az volt a jellemző, hogy a mise tulajdonképpen a függöny elhúzása után és beöltözve kezdődött el, viszont, ezelőtt a nép felé, és még nem beöltözve, zárt függönyök mellett, fölolvastak körülbelül négy vagy öt olvasmányt. Ezek távoli párhuzamai a kántorböjti szombatok régi liturgiáinak.

D. B.: Az ószövetségi olvasmányt az első lépcsőről olvasta az egyik diákonus, a második lépcsőről olvasták a páli levelet, a harmadik lépcsőről, amely a szentély szintje, olvasta föl a pap az evangéliumot. Ez valóban olvasás volt. Kicsit megemelten, nem a mindennapi beszéd tempójában, de gyakorlatilag valóban egyszerű prózában. Az a jellemző itt is, mint ahogy megfigyeltük Tur Abdinban, hogy a pap előtt a régi, szír nyelvű evangeliárum van, és ott helyben fordítja le a híveknek az új szír nyelvre. Ez a közösség mindennapi érintkezési nyelveként is folyamatosan ezt a keleti szír ejtésű új szírt használja. A hagyomány még erős. A kisgyerekek is így beszélnek.

F. M.: Ez ugyanaz a szír nyelv, amelyet Kelet-Törökországban hallottunk, csak egy másik dialektusban?

D. B.: Igen. Persze én érzékeltetni akartam, hogy valamit tudok szíriül, ami rám ragadt, például Tur Abdinban vagy Aleppóban. Így amikor azt mondtam, „teudí”, ez a nyugati új szír „köszönöm”, akkor néztek rám, hogy ezt nem így mondjuk, hanem úgy mondjuk, hogy „bszimá rábá”. Tehát vannak ejtési különbségek is, de vannak aztán eltérő szóhasználatok, például amikor amikor egy ilyen gyakori kifejezésnél, mint a „köszönöm”, más szavakat, más kifejezéseket használnak. Egyelőre tartja magát a közösség ehhez a nyelvhez.

Úgy tekintik, mint identitásuk részét. Tudniillik ők a harmincas években, majd már a második világháború környékén kerültek át ide. Irak angol kormányzóját kérték meg, hogy hadd jöhessenek át, mert akkorra a Khabur folyónak ez a vidéke, amely egyébként az emberi kultúra kezdetétől fogva mint a „Termékeny félhold” közepe nagyon fontos volt, de az évszázadok során kihalt táj lett. Nagyon termékeny vidék, itt az eső is bőséges, nem kell öntözni. Azóta itt élnek tehát, és őrzik a keleti szír dialektusukat, természetesen jól beszélnek arabul, és nagyon sokan, a fiatalabbak ráadásul nagyon-nagyon jól beszélnek angolul. Ez jellegzetes alkalmazkodás, sokkal jobban beszélnek, mint a jakobita közösségben, sokat adnak arra, hogy megtanuljanak angolul, sok közöttük angoltanár az állami iskolákban.

F. M.: Ennek talán árnyoldala, hogy sokan is akarnak emigrálni.

D. B.: Megint oda lyukadunk ki, hogy mi lesz ezzel a közösséggel. Az ember nem tudja megállni, legalábbis én nem tudom megállni, hogy pusztán gyűjtő legyek. Hogy különleges vagy archaikus hangzásokat vegyek föl, vagy megörökítsem a majdnem múltat. Elmondtam ezeknek a fiatal embereknek —például egy igen jó hangú diákonusnak, aki kamionsofőr, jól keres, saját kamionja, kifejezetten „menő” vállalkozása van—, hogy ha elmegy Amerikába, ott a kamionsofőrök a társadalom nomád kivetettjei. Gondolja meg, hogy ki lesz ott? Itt a közösség megbecsült embere, aki ráadásul viszonylag jól él. Voltam lakásokban, nemcsak a püspök lakásában, amely mindennel gyönyörűen föl van szerelve. (Egyébként nagyhétfőn ő főzött nekem, mert éppen szabadnapja volt a bejárónőnek. Zsolozsma után meghívott; föltúrta az ingujját, és a kuktában szépen megfőzte azt a babot, amelyet a libanoni szír katolikus püspöktől kapott. Ez is mutatja, milyen jók a felekezeti közti kapcsolataik.) Tehát minden megvan, a fürdőszobában, a konyhában, és mindenütt. Nem csak a püspöknél, hanem harmincegynehány éves fiatal családoknál is. A mikrohullámú sütőtől kezdve az automata mosógépig, a hatalmas nagy hűtőszekrényig, mélyhűtőkkel, minden megvan. Viszonylag jól élnek, egyébként Hassakeh tömegközlekedése olyan, hogy bizony Pest megirigyelhetné. Természetesen nagyon hat rájuk a külvilág, ez a jóléti világ, és óriási az elszívó hatása Amerikának. Nekik az az ígéret földje. Mondtam a püspöknek, hogy ha egyszer pátriárka lesz, akkor hozza vissza a népét ide. Éppen ellenkezőleg gondolja. Az az igazság, hogy nagyon megvan bennük az elvagyódás, nem érzik még elég biztosnak ezt a vidéket. Ne felejtjük el, a szomszédban, talán harminc kilométerrel odébb Kurdisztán ... Egyébként elmondta a püspök, hogy nem régen volt ott. Egyházi intézményeket nyitottak meg. Iskolákat, templomokat is. Tehát úgy tűnik, hogy Kurdisztánban már normalizálódik a politikai helyzet, Dél-Irak messze van. Mindenesetre egyelőre úgy tűnik, hogy van egy olyan réteg, amely egészen tudatosan az asszír birodalmi elképzeléseket is beépíti az öntudatába. Jellemző, hogy milyen neveik vannak. Ennek a fiatal diákonusnak például olyan neve volt, amely az Assur megfelelője. Egy másik meg Szargon volt. Volt egy Szanhérib nevű diákonus. Megkérdeztem: hogy lehet ő Szanhérib? De hát,

mondja, igen-igen, az úgy van, hogy a Bibliában le van írva, hogy Szanhérib megtámadta a zsidókat, meg hát minden egyéb dolog, de azért nagy asszír király volt. És nekik Nabukodonozor vagy Szanhérib és a többi uralkodó nemzeti hős. A képük is kint van a falakon, műanyagból, és meggyébből. Tehát nagyon sajátosan tudják összeegyeztetni a lelkükben azt, hogy keresztények, és hogy büszkék az asszír birodalomra.

F. M.: Ez már az egyiptomi keresztényeknél is problémát jelentett.

D. B.: Itt is problémát jelent. Erre azt mondtam nekik, hogy legyenek erre is büszkék, de még büszkébbek legyenek arra, hogy a liturgiának milyen archaikus vonásait őrzik. És talán most, a beszélgetés végén még erre térjünk ki.

F. M.: Különösen a zenei műfajokra, hiszen beszéltél arról, hogy a keleti felekezetek között egyedül itt talátlad meg a váltakozó zsoltározásnak azt a kiterjedt használatát, amelyet a latin egyházból ismerünk.

D. B.: Pontosan. Amikor hajnali 5 órakor az idős pap és a diakonus bácsi megjelenik, nem egy pulpitushoz, éneklőszékhez állnak, hanem máris két külön pulpitushoz. És egyszerűen nem fordulhat elő az, hogy ne váltakozva szóljon a zsoltár. És itt meg kell jegyezni, ez a legfontosabb kapcsolódási pont a római katolikus, a latin katolikus rítussal ...

F. M.: Itt archaizmusról lehet szó, az uniókor már nem vehették volna át.

D. B.: Semmiképp nem hagyják el, és nem rövidítik a zsoltárokat. Láttuk az orthodoxiában, hogy rövidíthetőek a zsoltárszövegek. A koptok egyenként, mindenki magában mondja el az adott, rá osztott zsoltárt, és nincs váltakozó zsoltározás. A zsolozsma nagy részét himnuszok vagy himnikus jellegű műfajok teszik ki. (Persze, váltakozó előadásban.) A keleti szíreknél egészen világosan fölismerszik, hogy a zsolozsma nagy, lényegi része zsoltározás. Míg hét közben egyszerű *recto tono* előadásban, tehát „egyenes hangon”, nem recitatív tónusban, nemhogy „dallamosan” szól, de ünnepen és vasárnap éneklésbe hajlik a recitáció. Ráadásul fölismerhető módon hasonló a recitációs tónus elve, mint a latin rítusban, mondjuk a gregoriánban.

F. M.: Hogyan oldják meg a nyelvi különbségeket? Egy sémi nyelvű zsoltározás terjedelmében jóval rövidebb, mint a görög vagy a latin megfelelője.

D. B.: Igen gyors is a zsoltározás: egy fél sor valóban három szó, a szógyökökhöz legföljebb rövid toldalékok járulnak, s így valóban nagyon gyorsan véget ér a zsoltár, de végig érződik az állandó megoszlás, váltakozás.

F. M.: Hivatkoznak a két kérés énekére (*Duo Cherubim ...*, responzóriumként él a nyugati egyház tudatában: két kérés kiáltott, egyik a másiknak).

D. B.: Igen, amikor örömmel fedeztem fel, hogy a zsoltározás mennyire kiterjedt, akkor a püspök elővette a zsolozsmán használt zsoltároskönyvet, és megmutatta, hogy itt az előszóban Antiochiai Szent Ignác szövege, amely szerint nekünk mindig a kérésokat és a szeráfokat kell utánoznunk. Tehát föl-váltva kell mondani a zsoltárokat. Persze más műfajokban is megvan a váltakozás, mint a jellegzetes Szent Efrém-himnuszokban, a madrosékban ...

F. M.: ... tanításokban ...

D. B.: ... tanítások, igen. A tanító, didaktikus verseket így mondják.

F. M.: A nagy himnuszahagyomány, amelyik a szír, az örmény, a kopt egyházat nagy mértékben befolyásolta, jelen van-e ebben a közösségben?

D. B.: Még sokkal inkább. S még sokkal tudatosabban. Például az öreg pap sokszor odaszólt nekem, hogy ez Efrém himnusza. És van még egy fontos dolog. Szintén a tudatosságukra jellemző az utolsó napi nagy fölfedezésem. A zsolozsmáskönyvek természetes módon rögzítik a rubrikákban, hogy milyen dalra éneklendő az adott himnusz. A keleti szír rítusban, egy kb. 400 dallamból álló készlet van, amelyeket nagyobb egységekbe sorolnak. Úgy emlékszem, talán huszonvalahány nagy tónus van, és annak alosztásai.

F. M.: Tonáriusszerűen képzelik el a saját dallamvilágukat?

D. B.: Pontosan ...

F. M.: Ez nagy tudatosságra vall.

D. B.: Igen. Van egy olyan könyv, amely tonáriusba rendezve tartalmazza mindezeket, s erre utalnak vissza. Megkértem az idős papot, Gewargis atyát, a püspök édesapját, hogy énekeljen nekem, mert annyira gyönyörű az előadásmódja, annyira magvas a hangja, és emlékezetből tud majdnem minden szöveget. Egészen bámulatos dolog, hogy szinte nem volt szüksége könyvre. A többórás zsolozsmákat szinte fejből mondta végig. Azt mondta a kérdésemre, hogy ezeket már ötvenszer, hatvanszor is elmondta. Gyerekkorában kisdiaconus volt, aztán pap. A zoltárokat szerintem hátulról is el tudná mondani. Leültünk hát az üres templomban, és ez a pap folyamatosan, gondolkodás nélkül, anélkül, hogy kereste volna a hangot, vagy egy pillanatra megingott volna, sorban elkezdett énekelni, és sorban mentünk végig a tónusokon.

F. M.: Fölmondta a tonáriust.

D. B.: Sajnos nem végig, mert nagyon elfáradt a nagyhéten, s megbeszéltük, hogy vissza fogok menni, és az egész tonáriust végig fogja énekelni nekem.

F. M.: Illetve, hogy talán egyszer meghívod.

D. B.: Ez lenne talán a legjobb, hogy jó stúdió körülmények között énekeljen. A probléma tudniillik az, hogy ez a keleti szír katedrális egy forgalmas főút kellős közepén, egy útkereszteződésnél áll, és minduntalan behallatszanak a legkülönbözőbb zajok. Ez őket nem nagyon zavarja, bekapcsolta a pap a kiváló Samsung fűtőtestet is, az meg halkan, de folyamatosan zúgott. Nagyon sok fölvétel emiatt zajos, de hát semmi nem pótolná, hogy mindez tényleg abban a templomban hangzott el. Annyira tudatos viszont az idős pap, hogy talán akár egy stúdióban is föl tudná énekelni mind a négyszáz dallamot.

F. M.: Nem befolyásolná, hogy nem a megszokott környezetben énekel?

D. B.: Nem, mert —így kell mondanom— annyira értelmes ember. Nem nagyon tud angolul, néhány szót, én pedig nem eleget arabul. Leginkább kézzel-lábbal érintkeztünk, ha nem volt tolmácsunk. De olyan mély volt a kulturális azonosság érzete, amelyet még soha nem tapasztaltam. Seholy az elmúlt kb. húsz évben, a keleti zenében való tanulmányaim és gyűjtőútjaim során nem.

F. M.: Akkor ennek a nyugati típusú tudatosságnak és a keleti típusú hagyományőrzésnek együtt látod a túlélési esélyeit?

D. B.: Azt mondtam a püspöknek: rendben, meg kell alkudnia a környezettel, például meg kell engednie azt, hogy saját húgai énekeljenek a kórusban. És hát azt éneklük, amit mindenütt Keleten, ezeket a csöpögős és a szintetizátor miatt állandóan hamis énekeket. Az ő fülük-gégéjük még ismeri a negyedhangokat, a szintetizátor meg nem ismeri. Tehát állandóan hamis az ének meg a zene. Ezt meg kell engedni, viszont vigyázzanak közben azokra az alkalmakra és helyekre, amelyeken érintetlen marad a keleti szír liturgikus ének, s azt mondta, hogy ez minden további nélkül megvan, hiszen még vannak ilyen közösségek Kurdisztánban, és vannak ilyen közösségek itt, Hassakeh környékén is. Elképzelhető, hogy az európai szórványok — például Stockholm környékén, Svédországban van jelentősebb kolónia —, előbb-utóbb visszatalálnak önmagukhoz. Talán remélhetjük, hogy azok a fiatalok, akik első alkalmazkodási kényszerükben talán túl hamar is, de ezért felületesen alkalmazkodnak a nyugati, amerikai viszonyokhoz, hamar vissza fognak találni. Legalább a második nemzedék már újra a gyökerekhez talál vissza, anélkül, hogy nagyon elszakadt volna tőlük. És reménykedhetünk abban, hogy rendeződik a politikai élet, a háború is véget ér egyszer Irakban. Ők komolyan remélik ezt. Komolyan számítanak rá, és minden erre mutató jelnek nagyon örülnek. S bár annyi a huhogás, el kell mondani, hogy a Közel-Keleten Szíriában vannak egyelőre a legnagyobb biztonságban a keresztények. Nincsenek kizárva a politikai életből és a rendvédelemben, a katonaságnál is magas rangban vannak. Nesztorianusok is. Húsvét után két napig a fogadóteremben (igazi dívánban) fogadta a püspök meg a vezetőség (s engem is ott tartottak mint vendéget) az állami, a helyi és vallási vezetőket. A kormányzót, a törzsek-klánok vezetőit (ő is törzsfőnöknek számít!), az imámokat. Lelkesen üdvözölték a magyar kutatót is, közben a méregerős arab kávé ittuk és a rendkívül édes süteményeket tömtük magunkba.

Talán megmenekülnek ezek a keleti közösségek attól, hogy áttelepüljenek Nyugat-Európába vagy Amerikába. Ha mindenki áttelepül, nehezen tudnák megőrizni magukat. Említetted a Közép-Európából Amerikába, Pennsylvaniába kivándorolt Amish-okat vagy más anabaptista közösségeket. Nem lehet tudni, hogy ők is meddig maradnak meg szélsőséges elzártságukban. Abban a pillanatban, amikor egy közösség megpróbál alkalmazkodni, elindulnak azok a mozgások, amelyek révén bár megőriznek valami olyasmit, ami egykor a keleti vagy nyugati szír, az örmény vagy a kopt rítus volt, de a globalizációban fölszívódnak. E közösségek üldözések közt, nagy lelki-testi ínségben is hűségesen, több évszázadon keresztül megőrizték hitüket és az antik kulturális és zenei gesztusokat, az ókori mediterrán zenei világ summázatát. E négyszáz dallamban is nyilvánvalóan benne van az elmúlt ezerhétszáz, ezernyolcszáz év. És még ki tudja, mennyi, annak előtte. Ott, ahol az emberi kultúra egyik bölcsője ringott.